

„Umění spojuje všechny lidi.“
Beethoven Cherubinimu 15. 3. 1823.

BEETHOVENŮV ODKAZ DNEŠKU

Prosperovské meditace

Prolog: Probuzení génia

V Prosperovi zpodobnil Shakespeare kouzelníka, který nejprve ovládl sebe, pak zkontroloval živly a naposledy i lidi, neboť jim vnukl touhu po nápravě a zlepšení světa. Vládl času, nařídil hrobům, aby probudily své spáče, vtělil oheň dunícímu hromu; a přece byla vnitřní stavba jeho vidin křehká – tak jako nebetyčné věže paláců, chrámů, tak jako celý obraz světa v jeho nitru. Nejcitlivější srdce je často oděno do režného roucha.

I Beethoven vstupoval na „ostrov plný zvuků“ (Kaliban), neboť přišel na svět v době, kdy vše bylo přeplněno hudbou, jež ovšem dosud nenalezla své centrum securitatis a příliš sloužila mocným tohoto světa. Teprve on se začal probouzet, aby naplnil zákon a převal pouta času. Když začal poznávat svět a hudbu, nastoupil cestu za sebeodříkáním i za ovládnutím hudební matérie. Jeho hrudi již nestačil krunýř dvorského klasicismu.

Vláda nad sebou

„Zastihl jsem ještě matku, ale v nejbídnějším zdravotním stavu: měla souchotě a posléze umřela asi před sedmi nedělemi po mnohých bolestech a velkém utrpení. Byla mi tak dobrou, vši lásky hodnou matkou, mou nejlepší přítelkyní.“¹

Beethovenovo vyznání z lásky k matce má tíživý podtext; sedmnáctiletý mladý muž trpící tělesnými potížemi se domnívá, že je stížen toutéž nemocí jako matka. Je zádumčivý. Náhle se stane hlavou rodiny a musí pečovat o vý-

chovu svých dvou bratrů. Zažije ponížení, když musí žádat bonnského kurfiřta, aby dal do výslužby otce pijana, který není způsobilý stát v čele rodiny. Na truchlivé dětství zachovává mladý Ludwig tesknou vzpomínku. „Špatný chlap, kdo nedovede umřít. Já to dovedl už patnáctiletý,“ píše po letech (1816).² Avšak právě v rodišti Bonnu se formoval jeho příští chrabřejší charakter, neboť byl hrdinou a mužem činu dávno předtím, než vytvořil svůj heroický styl v hudbě.

Když propukla Francouzská revoluce, náleželo jí Beethovenovo srdce zcela. Na bonnskou univerzitu, jež byla jedním z ohnisek nových idejí, se dal Beethoven zapsat 14. května 1789 a chodil do přednášek proslulého profesora Eulogia Schneidera, pozdějšího státního prokurátora Dolnorýnského departementu, jenž se stal sám obětí revoluce, neboť byl popraven v Paříži r. 1793. Na mladého hudebníka hluboce zapůsobila i francouzská revoluční hudba. Poznal ji, intenzívně ji prožil a promítl do své vlastní tvorby. Navázal na Grétrého, jenž například ve svých memoárech³ dokonce předpověděl příchod hudebníka beethovenovského typu, jenž má duši naplněnou hudebními ideami a stane se mesiášem, tj. obroditelem umění. Grétrý byl jeho Janem Křtitelem, neboť ve své předehře *La Rosière de Salency* použil stejného tématu jako Beethoven v *Deváté symfonii* a obdobné melodie, jež se později objevuje v náčrtcích k *Pastorální symfonii*.⁴ Avšak Beethoven byl spjat s hudbou Francouzské revoluce i přímo, neboť poznal zejména tvorbu Méhulovu a Cherubiniho, jež vyjadřovala nervovou horečku, emocionální předráždění i mučivou úzkost doby. Arnold Schmitz⁵ podal přesvědčivý důkaz o tom, jak Beethoven těžil z hudby Francouzské revoluce, a provedl komparaci Cherubiniho předehry k *Elise a Vodaři* (*Les deux journées*) s Beethovenovými předehrami *Leonora č. 1* a *č. 2* i s *Coriolanem*. Též Méhulova *Stratonice* a *Hélène* anticipují Beethovena melodiou i celkovým duchem hudby. „Každý z těch pozoruhodných Méhulových nebo Cherubiniových náznaků podává lákavý výhled na nějakou cestu; oni se zastavují hned při prvních krocích. Beethoven po ní směle kráčí dál.“⁶

Bylo by však nesprávné, kdybychom chtěli Beethovena v bonnském údobí (1770–1792) charakterizovat již jako vyspělého revolučního skladatele. Je sice pravda, že mladý Beethoven prožil nejen začátky anglické průmyslové revoluce, že byl současníkem válek amerických kolonistů za nezávislost a za republikánské zřízení Spojených států, že zažil pád Bastily a krátce po odchodu z Bonnu i popravu Ludvíka XVI. (1793), že byl (již ve Vídni) svědkem neapolské revoluce a jejího pádu (1798); v Bonnu však také směřoval do hlubin nitra a upevňoval své hudební vzdělání. Měl štěstí, že byl žákem pokrokové zaměřeného Christiana Gottloba Neefa (1748–1798), jenž mu zprostředkoval přístup nejen k dílům mannheimské školy, nýbrž také k tvorbě Jiřího Antonína Bendy aj. vývojově důležitých autorů. Neefe zkáznil Beethovenův kompoziční projev a ukázal mu cestu k pravé velikosti. Jeho přičiněním ovládl Beethoven sebe sama i ony prudce pulsující vnitřní síly, které podněcovaly jeho ducha a nutkaly

k odporu proti klasicizující tradici. Beethoven byl Neefovi vděčen: „Děkuji Vám za Vaši radu, kterou jste mi velmi často uděloval na cestě k mému božskému umění. Stanu-li se kdy velkým skladatelem, máte na tom zásluhu také Vy“ (1793).⁷

Zkrocení žvlů – cesta k titanismu

„Beethoven – toť Shakespeare mas,“ napsal Vladimir Vasiljevič Stasov v dopise Miliji Alexejeviči Balakirevovi (12. srpna 1861). Toto označení je velmi výstižné, neboť v souladu se společenským děním Evropy prvních desetiletí 19. století charakterizuje Beethovena jako mluvčího pokrokových ideálů lidstva. Ve Vídni – kde žil od r. 1792 – překonal Beethoven zprostředkovaný vliv mannheimské školy, Josepha Haydna i Wolfganga Amadea Mozarta. Po údobí příprav (1792–1802), kdy ještě zřídka objevíme jeho pravý patos, se Beethoven propracovává k osobitému slohu (1802–1818). Tehdy se jeho hudební mluva vyhraňuje, vznikají velké *symfonie* (II. – VIII.), balet *Stvoření Prométheova*, předehra *Coriolan*, *Egmont* a *Zříceniny athénské*, opera *Fidelio* aj. Beethoven se rve s ideou i s jejím hudebním ztvárněním, stává se Michelangelem hudby 19. století, neboť tak jako on, zápasí i Beethoven o svůj nový výraz. Překoná krizi, jejímž odrazem je Heiligenstadtská závět: „Božstvo, ty shlížíš do mého nitra, znáš je; víš, že v něm přebývá láska k lidem a touha prokazovat dobro“ (1802).⁸ Je výbušný, marně hledá ženu, která by mu rozuměla. Nesnadno si udržuje přátele – a vypovídá v náhlých výbuších své přátelství i těm, kdo ho opravdu milují, jako například Stephanu Breuningovi, avšak uvědomuje si, že mu ukřivdil: „Mé vzkypění bylo jen výbuchem mnoha předchozích mrzutostí.“ (Dopis Ferdinandu Riesovi 24. července 1804.)⁹ V této době neustálých protuberancí Beethoven se zájmem sleduje politické dění Evropy a stává se hlasatelem myšlenek osvobozeného lidství. Všeobecně známá je například epizoda s *Eroikou*, kterou hodlal věnovat Napoleonovi, avšak poté, co se konzul Bonaparte dal prohlásit císařem, mění Beethoven své rozhodnutí a dedikuje dílo památce velkého člověka. O výraz, jenž by byl kongeniální jeho ideálu svobody, úporně zápasí. Na *Deváté symfonii* tehdy pracuje, avšak netuší, že se bude rvát s hudebním předivem onoho velkého díla plných deset let. K umělecké práci přistupuje neobyčejně úzkostlivě a odpovědně. Tak například Goethovu báseň *Touha* (*Sehnsucht*) zhudebňuje čtyřikrát, několikrát se pokouší o definitivní formu cyklu *Vzdálené milé* (*An die ferne Geliebte*), k *Fideliovi* vytváří 250 stran náčrtů, Florestanovu árii přepracovává osmnáctkrát, závěr opery desetkrát, celé dílo třikrát. Problém Beethovenova „titanismu“, jenž byl zejména ve starší muzikologické produkci řešen namnoze nesprávně a vyústoval v romantický kult génia–nadčlověka, dlužno dnes vidět z jiné pozice, totiž ze stanoviska Beethovenovy tvůrčí morálky. Beethovena nesvrhl Jupiter do Tartaru tak jako vzbouřivších se dvanáct obrů; Beethoven, jenž se jako tito Titánové vzepřel osudu,

uměleckému průměru a malosti, vítězí proto, že dovede růst z vlastního nitra, že je mnohostranně nadán neobyčejnou tvůrčí i morální silou a že si ji také uvědomuje. V tom je už ovšem rys nového umělce, který touží po tom, aby mohl vést lidi k lepší budoucnosti. Je to rys již plně romantický. Nic nevadí, že mnozí nepochopí Beethovenovu velikost. O jeho hudbě píše referent *Allgemeine Musikalische Zeitung*, když shrnuje své dojmy z akademie konané 22. prosince 1808: „Vzniká tu kuriózní směsice tónů.“¹⁰ Avšak zatímco se od Beethovena oficiální kritika odklání, má tento nepochopený Mistr přece jen stále širší okruh vnímatelů, kteří tuší jeho velikost. Pochopil ji ostatně již další kritik *Allgemeine Musikalische Zeitung*, když napsal o Beethovenovi v souvislosti s *Eroikou*, že takové dílo nemůže napsat člověk bez opravdového génia.¹¹ Ano, Beethoven byl člověk opravdového génia, ale přece jen byl ještě něčím více než pouhým umělcem. Byl nositelem oněch tendencí, které směřovaly k vnitřnímu osvobození člověka, jež překonal závislost na mocných a bohatých. „Největší duch; jež kdy hudební umění mělo, nenašel nikde spásy než v soužití, soucítění s masami. Všechno ostatní mu bylo klam a mam, toto jediné mu bylo spásnou pravdou. A byla to pravda, která ho učinila vůdcem všech výbojných duchů hudebních v 19. století.“¹²

Finále: Touha po nápravě a zlepšení světa

Beethoven zůstane povždy vzorem progresivního umělce a člověka; v jehož díle vystopujeme rysy všelidského humanismu. Jeho sociální citění se vyvíjelo od jeho jinošského věku. Jeho boj za lepší budoucnost lidstva byl vykupován těžkou prací a provázen krizemi, jež byly řešeny účinně vždy na pozadí společenského, mravního a etického úsilí člověka. Beethovenův humanismus nabývá aktivních rysů, neboť je zaměřen proti filistrovství a duševní omezenosti. Dospívá k překrásné představě budoucího uspořádání světa, kdy dojde k všeobjímajícímu bratrství lidí, k jednotnému společenství ducha. Tuto svou ideu vtělil Beethoven nejpronikavěji do *Deváté symfonie*. „Je to duch, který spojuje ušlechtilé a lepší lidi na této zemi, a jehož nemůže zničit žádná doba“ (dopis Maxmilianě Brentanové z 6. prosince 1821).¹³ Podobně se vyjadřuje Beethoven v dopise Luigimu Cherubinimu: „L'art unit tout le monde / umění spojuje všechny lidi /, tím spíše opravdové umělce /.../.“ (15. března 1823).¹⁴

Hudební forma je pro Beethovena vždy prostředkem k uskutečnění tvůrčího záměru. Nebyla nikdy samoučelná. Vyvěrala hlavně z Mistrova variačního umění, které má v jeho tvorbě neobyčejný gradační účín. Ideovou podstatou Beethovenovy tvorby je její heroický patos a revoluční živel. Beethoven vtělil v hudbu ideu svobody. Zvedl hlas za demokratické a humanitní myšlenky a zapůsobil na stylovou podstatu hudby svého věku. Na Beethovena mohli pak ideově i umělecky navázat Liszt stejně jako Smetana, Mendelssohn stejně

jako Schubert, Berlioz jako Brahms nebo dokonce i Richard Wagner, jenž byl jinak antitezí Beethovenovou na jeho cestě za osvobozeným člověkem a umělcem zápasícím o svobodu projevu a jednání.

Beethoven byl typem novodobého umělce. Do konce života bojoval o podstatu svého umění. Měl před smrtí pocit, jako by dosud nenapsal ani notu. To je pocit tvůrce, který sisyfovsky hněte hmotu hudby, a nikdy není spokojen s jejím konečným tvarem. Svě vysoké ideje a zkušenost tvůrčího života vložil do děl jen zdánlivě abstraktních, do svých posledních smyčcových kvartetů, které jsou výrazem zralých myšlenek vrcholícího života, výrazem vzpomínek, stesků, prožitých bolestí, vidin a nadějí. „Per aspera ad astra“ o nich platí dvojnásob, neboť jsou hudební reakcí osamělého, hrdého a mravně čistého ducha na nechápavý a lhostejný svět. I ony jsou nakonec jubilací života a splývají s ideou Ódy na radost.

Beethoven vytvořil dílo velké myšlenkové síly. Každá doba hněte osobitý vztah k člověku Beethovenovi i k jeho tvůrčímu odkazu. Dnešek v něm vidí vzor umělecké odpovědnosti a ryzího myšlenkového řádu, vzor pokrokovosti a pravého hrdinství ducha.

Epilog: Beethoven – Prospero lidstva

Beethoven je kouzelník, který nejprve ovládl sebe, pak zkontroloval živly a naposledy i lidi, neboť jim vnukl touhu po nápravě a zlepšení světa. Vládl času i životu. Učinil z něj jednoho ze svých herců. V dohodě s ním popřel zvyky a zákony, zpřítomnil minulost. V tom byl zajedno s Goethem. Měl vše jakoby na dlani. Přetvářel lidi, leč vždy cítil, že má v ruce pouhý sen, pouhou naději na lepší budoucnost. Kdykoli procítil k novým tvůrčím výbojům, evokoval svou vidinu o lepším člověku. Jeho čarovné dílo rostlo z bolesti, a rozdávalo radost. Je podobno ostrovu uprostřed bouře, neboť skýtá člověku útulek, útěšný zpěv a intenzivní světlo.¹⁵

Poznámky

- 1 „Ich traf meine Mutter noch an, aber in den elendsten Gesundheitsumständen; sie hatte die Schwindsucht, und starb endlich, ungefähr vor sieben Wochen, nach vielen überstandenen Schmerzen und Leiden. Sie war mir eine so gute, liebenswürdige Mutter, meine beste Freundin.“ Beethovenův dopis doktoru von Schadenovi 15. září 1787 z Bonnu do Augsburgu. Uvádí Emerich Kastner, *Ludwig van Beethovens sämtliche Briefe*. Völlig umgearbeitete und wesentlich vermehrte Neuauflage von Julius Kapp. Leipzig, Hesse & Becker Verlag, ²1923, 14.
- 2 „Ein schlechter Mann, der nicht zu sterben weiss, ich wusste es schon als ein Knabe von 15 Jahren.“ Cituje Romain Rolland, *Ludwig van Beethoven*, Zürich, Max-Rascher-Verlag, 1920, 18.
- 3 Modest Grétry, *Mémoires ou Essais sur la Musique*. Paris 1797, sv. III, 432.

- 4 Romain Rolland, *Hudebníci minulosti*, v kapitole o Grétrym, přeložil Luděk Kult, Praha, SNKLHU, 1955, 293.
- 5 Arnold Schmitz, *Cherubinis Einfluss auf Beethovens Ouvertüren*, in: *Neues Beethoven-Jahrbuch II*, 1925.
- 6 Romain Rolland, *Beethoven. Velká tvůrčí období. Od Eroiky k Appassionatě*. Přeložil Stanislav Hanuš. Praha, SNKLHU, 1957, 187.
- 7 „Ich danke Ihnen für Ihren Rat, den Sie mir sehr oft bei dem Weiterkommen in meiner göttlichen Kunst erteilten. Werde ich einst ein grosser Mann, so haben auch Sie teil daran.“ Emerich Kastner, *L. v. Beethovens sämtliche Briefe*, 20.
- 8 „Gottheit! du siehst herab auf mein Inneres, du kennst es, du weißt, dass Menschenliebe und Neigung zum Wohltun drin hausen.“ Tamtéž, 59.
- 9 „(Glauben Sie mir, Lieber!), dass mein Aufbrausen nur ein Ausbruch von manchen unangenehmen vorhergegangenen Zufällen /.../ gewesen ist.“ Tamtéž, 80.
- 10 „Ein kurioses Gemisch von Tönen entsteht.“
- 11 „Ohne wahres Genie.“
- 12 Zdeněk Nejedlý, *Beethoven*. Rudé právo VIII, č. 73, 27. března 1927.
- 13 „Es ist der Geist, der edle und bessere Menschen auf diesem Erdenrund zusammenhält, und den keine Zeit zerstören kann.“ Kastner, tamtéž, 801.
- 14 „L'art unit tout le monde, wie viel mehr wahre Künstler /.../.“ Tamtéž, 652.
- 15 Tento text je upraveným zněním eseje, který byl otištěn ve sborníku *Hudba – umění – revoluce* (12. Mezinárodní hudební festival v Brně), red. Alena Krutová a Petr Vít. Též rusky, anglicky a německy. Brno, Blok, 1977, 29–32. (Za povolení k přetištění děkuji Mezinárodnímu hudebnímu festivalu v Brně.)